

FERİDU'D-DÎN ATTÂR'IN İLÂHÎNÂME'SİNDE MECZÛB KAVRAYIŞI

Murat ERTEN¹

Özet

Meczûb kavramının, Türkçede tam bir karşılığını bulmak zordur. Arapçada ise, 'cezbeye kapılmış' anlamını içermekle, bir anlamda, Allâh'ın çekim kuvvetinin etkisinde olmayı i'fâde eder. Bu anlamda meczûb, Türk halk kültüründe, ilâhî sırlara mâlik özel bir kişilik olarak kabûl edilegelir. Feridu'd-Dîn Attâr da, dîne dâir bâzı sırları, meczûbun ağzından dile getirir.

Anahtar Kavramlar: Feridu'd-Dîn Attâr, Meczûb, cezbe, Allâh, sır

MECZUB AND IT'S RELATION WITH DIVINE POWER AT FERIDU'D-DÎN ATTÂR

Abstract

It is so difficult to find an adequate provision of concept 'mezzub' in Turkish. Also in Arabic it means 'one who gets into Allah's (God's) attraction' and designates that to be under the influence of Allah. By that mean in Turkish daily culture, mezzub, received as a personality that has divine secrets. So Feridu'd-Dîn Attâr uses a mezzub's words to disclose some religious secrets.

Key Words: Feridu'd-Dîn Attâr, Meczûb, cezbe (attraction), Allâh (God), secret

Giriş

Tasavvûf; zühd ve takvâda Hz. Peygamber'e uyan, sahâbe ve onların ardından gelenleri tâkib eden, nefeslerini Allâh'ı anmakla tüketen, kalp temizliğini her şeyin üstünde tutan ve kalbini gafletten koruyan, zâhir âlemden el etek çekip iç kuvvetlerini ve rûhî melekelerini geliştirmeye yönelik âbîd ve zâhidlerin yoludur (S.Ateş:5). Tasavvûfta esas, zühd içinde bir dünya hayatı sürmek ve sonsuz ve benzersiz bir ödül olan Cennet yaşamını elde etmektir. Zâhid yâhut sâlikin kalbinde, dünyâ nâmına bir şey kalmaz, her nefeste yalnız Allâh'ı anar, O'ndan gayrısını gönlünden ve rûhundan siler. Bu anlamda, tasavvûf yoluna sülûk edecek sâlikin temel şîârı; kalbine ve rûhuna yönelmek, onları temizleyip arıtarak Allâh'ın bilgisine matlûb olmaktır.

Söz konusu bu tasavvûf veyâ Allâh yolunda sâlik, irâdî bir yönelimle ve yolun gereklerine uyarak yürüyebilir ki *seyr-i sülûk*ün öngördüğü tasavvûfî yaşam ve eğilimler, bu çalışmanın sınırlarının dışındadır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden, meczûb veyâ mecnûn olarak Allâh'a yönelme ise, sâlikin arzu ve irâdesi dışında, *cezbeye kapılarak* gerçekleşir ki bu, Allâh'tan

¹ Yrd.Doç.Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi, utekkongre@gmail.com

bir hediye ve lütûftur. Bu hediye, sebebinin yalnız Allâh'a ma'lûm olduğu vechile, bir kimsenin Allâh tarafından seçilmesi ve taltîf edilmesidir.

Tasavvûfta Meczûb/Mecnûn Kavramları

Tasavvûfî bir kavram olarak *mezcup* veyâ daha doğru bir kullanımla *mezcûb*; 'cezbe' kökünden türemiş ve 'bir daha kendine gelemeyecek şekilde, Allâh'ın, ânîden kendine çektiği, dost edildiği ve dâimî sûrette huzûrunda bulundurduğu kimseler/velîler (Uludağ, 2003:285)' için kullanılan bir tâbirdir. Kullanım biçimleri bakımından benzerlikleri bulunsa da *meznûn* ile *mezcûb* arasında kavramsal düzeyde farklar mevcûttur.

Mecnûn kelimesinin kökü olan *cünûn* ise, Arapça'da temel olarak 'saklayan, gizleyen' anlamına gelir. Bu anlamda sözcüğün çeşitli türevleri vardır. Örneğin *cân*, tende saklı olan; *cânan*, cânda saklanan; *cinn*, insan gözünden saklanan; *cennet*, saklı bahçe ve *cenîn*, karında saklı olan anlamlarına gelir. *Cinnet*, cine tutulan kimse, delilik ve çıldırma anlamlarına gelir. *Mecnûn* ise, aklını saklayan, gizleyen anlamlarına gelir ki bu duruma cinler sebep olmuştur. *c-n-t* kökünden gelen tüm bu kelime ve kavramların anlamları bakımından birbirine karışması ve belirginliğini yitirmesi, rastlantısal olmaktan öte kasıtlı görünmektedir (Dols, 2013:446 vd.).

Mecnûn, temel i'tibâriyle kavramı bakımından, Müslümanlığın en açık hâli ile yaşanması hâlidir. Zirâ İslâm'da esas ilke, mü'mînin kendisini tümüyle Allâh'ın irâdesine teslim etmesidir. Allâh'a olan bu tam teslimiyet, dünyevî akıllılar tarafından delilik olarak anlaşılabilir fakat onlar, esas i'tibâriyle ne tuhaf ne de yoksul bir yaşam sürmek zorunda kalmaksızın, yalnız *çile* yâhut *riyâzet* odaklı bir yaşam sürmüşlerdir. O hâlde onlara çileciler demek de mümkündür. Akıllı deli veyâ meznûn; deli görünömlü, insanları devâmlı sûrette uyaran, eleştiren fakat deliliği ile akıllılığı arasında her zaman bir belirsizlik bulunan kimse idi (Dols, 2013:475). Allâh aşkı ile kendinden geçen, kendisine 'Allâh'ın meznûnu' diyen bu kimseler, meznûnluklarının farkında görünürler ve bu hâllerinden de memnûndurlar. Meşhûr Leylâ ile Mecnûn hikâyelerinden tanıdığımız Mecnûn da, insânî bir aşktan yola çıkmış, sonunda ise Allâh aşkı ile buluşmuş, yanmış ve bu aşk ile bürünmüş bir meznûn örneğidir. Kendisine meznûn denen biri, 'ben meznûnum, Allâh'ın aşkı beni büyüledi, kendimden geçtim, O'na olan arzum beni tutuşturdu ve toplumdan uzağa sürükledi' diyerek durumunu özetlemiştir.

Burada bir nokta vurgulanmalıdır ki, meznûna, *akıllı deli*; mezcûba ise, *kutsal deli* yâhut *tasavvûfî deli* demek sûretiyle bir ayırım yapılmaktadır (Dols, 2013:475). Arapça ve Türkçeye âşinâ olanlar için elbette meznûn ile mezcûb kavramları arasında açık bir fark olduğu ve bu iki kavramı, seçik biçimde kavramakta büyük bir güçlük bulunmadığı görölmektedir. Buna karşın, bu iki dile de yabancı olması ve toparlayıcı, sistemleştirici ve tanımlayıcı bir kültürel geleneğe dâhil bulunması bakımından Dols, zikredilen iki kavram arasındaki anlam farkını işâret etmekte ve yeni türden bir

adlandırma ile meseleye açıklık getirmektedir. Bizim açımızdan da bu türden bir adlandırma/anlamlandırma, var olan açık ve seçikliği desteklemek ve daha da netleştirmek açısından doğru ve kullanışlı kabul edilebilir (Dols, 2013:473 vd.).

Ibn Haldûn, meczûbların, bir bakıma delilere benzeseler de velâyet makâmında bulduklarını ve siddîkların hâllerine sâhip olduklarını belirtir. Her ne kadar, fıkhîta bu türden bir velîlik/velâyet kabul edilmese de bu yanlış bir hükümdür ve onlar velîdir. İ'bâdet etmedikleri ve i'bâdet şartının onlardan düştüğü ileri sürülür ise, şöyle itirâz edecektir: İ'bâdet, ona göre, velîliğin aslî şartı değildir; velâyet, i'bâdât ü taâte göre elde edilmez, Allâh velîliği dilediğine lutfeder. Kaldı ki meczûblar, şer'î kurallara tam olarak uymasa da i'bâdet ederler. Örneğin doğuştan saftırlar, iyilik peşinde koşarlar, dâimâ iyiliği teşvîk ederler. Hiçbir kayıt altında olmadıklarından -aklen hür ve bağımsız, rûhen coşkun ve meczûb olduklarından- arada bir gaybden haber de verirler (İbn Haldûn, 1997:107) .

Ortaçağların son dönemlerinde, sûfliğin İslâm toplumlarında yaygın olduğu devirlerde, aklî dengesi bozuk fakat kutsal/ermiş kabul edilen insanlara ve bunları öven sûfî edebiyât eserlerine sıklıkla rastlanmaktadır. Zamanla hem Mecnûn meselinin, deliliği öven tasavvûfî yorumlarının hem de eğitimsiz, olgunlaşmamış hatta 'çirkin' evliyâların ortaya çıkması, bunun bir sonucu olarak işâret edilebilir. Bu türden kimselerin, toplum içindeki davranışları uygunsuz hatta tehlikeli olarak adlandırılabilir. Fakat gözleri kan çanağına dönmüş bu sıra dışı adamların, samîmî olup olmadıklarını kanıtlamanın bir yolu yoktu. Dolayısıyla aralarında zararsız olanlar, toplumsal ve dînsel herhangi bir baskıya ma'rûz kalmaksızın, her şeyden muaf olmanın tadını çıkarıyorlardı (Dols, 2013:491-92).

Dols, Hucvirî'den alıntı ile, Mutlak Kudret'le ilişkisi bakımından vahdet-i vücûdta iki yol benimsemektedir. İlki *cem-i selâmet*tir ki Allâh'a olan yolculuğunun ardından gündelik işlerine dönen sûfinin Allâh ile bütünleşmesidir. Cem-i selâmet olarak adlandırılan cezbî hâle kapılan kimseye, meczûb-ı sâlik de denebilir. İkincisi ise, *cem-i teksîr*dir ki yolculuğu dolayısıyla muhakeme gücünü, yaşam pusulasını yitiren, kaybolan ve deliye dönen sûfidir. Bu anlamda da ya dînî vecibelerinden muaf tutulur ya da yükümlü bulunduğu vecibeleri yerine getirdiği için ödüllendirilir. Kendisi de meczûb olarak nâm salmış olan Zünnûn-ı Mısırî, evliyâlara şu nitelemeyi sık sık uygun görmektedir: "Onların bedenleri dünyada lâkin rûhları semâdadır. Onlar, Allâh'ın krallığında dolaşanlardır! (Dols, 2013:489-90)"

Târihî bâzı mecnûnlardan, başta ve bu nitelemeye ilk mazhâr olan Üveys-i Karnî (bilinen şekli ile Veysel Karânî), Mecnûn² (asıl ismi ile Kays b. El-Mulevveh, Leylâ'nın aşığı olan

²Konumuz i'tibâriyle Leylâ ile Mecnûn üzerine, meraklıları için küçük bir antoloji vermeyi uygun bulduk. Fuzûlî, **Leylâ ve Mecnûn**; haz. Hüseyin Ayan, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011; Genceli (Kenceli) Nizâmî, **Leylâ ile Mecnûn**; Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2012; 'Madjnun layla' md., J.A. Haywood; **EI**; ;ed. C.E. Bosworth ve diğerleri, v.5, E.J. Brill, Leiden, 1986; s. 1102 vd.; günümüzden bir örnek olarak Sezai Karakoç, **Leylâ ile Mecnûn**; Şiirler VII, Diriliş

şâir), Sa'dûn ve Behlul-i Dâna sayılabilir. Üveys-i Karnî için mecnûn/deli adı ilk olarak kullanılmıştır ancak onun aynı zamanda, Hz. Peygamber ile çağdaş, O'nun sahâbe ve ahbablarının bir kısmını tanıyan biri olarak, gelecekte haber verdiği, mü'mînleri uyardığı kaydedilmektedir.

Kays b. El-Mulevveh veyâ meşhûr Mecnûn ve Behlul-i Dâna hakkında pek çok kaynaktan bilgi alınabilir. Burada kısaca da olsa değinmek istediğimiz, kültür ve edebiyât târihimizde ismi sıkça anılmayan Sa'dûn'dur. Basra'da yaşamış ve uzun bir kuraklığın ardından, Allâh'a yakararak şehre yağmur yağdırması ile tanınmıştır. Diğer sofî dervişler yâhut akıllı deliler gibi, kılık ve kıyâfetine dikkat etmez, halkı hatalarından dolayı uyarmayı bir görev bilir, namazını kılar ve gezici vâiz olarak bilinirdi. Zünnûn-ı Mısrî ile ilişkilendirildiği gibi, onun düşüncelerini yaymakla yükümlü olduğu ifade edilmiştir. Halife Hârûnu'r- Reşîd (ö.809), Me'mûn (ö.218/833) ve Mutevekkîl (ö.247/861) ile görüştüğü, bir süre hapiste kaldığı ve sonunda serbest bırakıldığı da rivâyet edilmektedir. Halk ona mecnûn diyordu fakat o bu hâlinin, kalbiyle bedeninin geri kalanını birleştiren Allâh aşkıdan kaynaklandığını söylerdi (Dols, 2013:450-51).

Tasavvûfta meczûb; 'cezbe yolu ile bütün rûhsal aşamaları geçmiş, bütün gerçekliklere; hakîkâtin bilgisine, gerçek, mutlak bilgiye ermiş ' kimsedir veyâ bu kimselerin yaşadığı, elde ettiği hâldir (Ana Britannica, 1989:477). Tasavvûf yolcusu (*sâlik*) cezbeye tutulunca, gözünden, gönlünden; Tanrı/Allâh/Mutlak/Bir ve O'nun bir ve mutlak bilgisinden gayrı her şey silinir. Bu nedenle tasavvûfta, 'dünyaya has ne varsa, altın da gümüş de birdir ve hepsi taş ve toprak mesâbesindedir' denir.

Meczûb bu hâli dolayısıyla, her şeyi bir veyâ Bir görür, her şeyi Allâh görür, her şeyde Allâh'ı görür; Allâh'tan, O'nun remizlerinden, işâret ve âyetlerinden gayrıya gözünü yumar. Bu noktada, kavramın işâret ettiği panteizm ve pananteizm anlayışları, birbirine zıt veyâ muhalif kavrayışlar olarak anlaşılmalıdır. Aksine cezbin girdabında dönüp duran, bu korkunç sarsıcı etkiden kurtulmak bir yana, onun benzersiz zevkine kapılan meczûbun bu hâlinde; kavramların, anlamının hatta zamanın ve mekânın anlamını yitirmesi hâli anlaşılmalıdır. Bu öyle bir coşkunluk taşkınlık hâlidir ki, dünyevî/insânî aklın anlaması veyâ kavraması mümkün görünmemektedir.

Tasavvûfta amaç, varlığın ve var edilmenin hakîkâatine ulaşmak, bu mânâda Allâh'a ilişkin, zerre miskâl de olsa bilgi yâhut sezgi elde etmektir. Ancak hedef alınan bu yüce bilgi, kendisini murâd eden veyâ kendisine yönelen kimseye, mutlaka en son aşamada kendisi açmaz; yol boyunca atılan her adımda, alınan her mesâfede sâlik, hakîkâtin kaynağından, mümkün olduğunca pay almaya devâm eder. Öyle ki Allâh yolcusu, tasavvûf yolundaki ilk adımından i'tibâren, cezbin mutlak etkisi ile her ân tamamlandığını, ferâhladığını ve olgunlaştığını fark eder. Dünyevî/insânî yüklerinden kurtulduğunu, hafifleyip kuvvetlendiğini görür. O hâlde tasavvûfta temel sâiklerden ilki, dünya ve ona âit her ne var ise, hepsinden uzaklaşıp kurtulmaktır. Bu türden bir kurtuluş

arzusu, sūfiyâne yaşamın esâsıdır. Sâlik, dünyevî yaşamın yüklerinden kurtuldukça gönlü ferâhlanmakta, boşalmakta, gereksiz yüklerinden kurtulmaktadır zîrâ gönlün; dînin uhrevî numûneleri ve îmânın özü ile dolması bakımından bu yüklerden arda kalacak boşluğa ihtiyacı vardır. Dünyanın vehîm, çile ve dertlerinden boşalan rûha, giderek hâkîkât dolacaktır. Topçu'nun veciz deyişiyle, 'dünyasından boşalmayan kaba, ukbâ dolmuyor (Topçu:7)!'

İslâm tasavvûfunda, mutlak hakîkâtle yâhut Allâh'ın bilgisi ile ittisâl için, temel iki metod tâkib edilir veyâ bu yol, farklı iki biçimde kat edilebilir (en-Nedvî, 1998:20). Biri, bir tarîkât ekolüne dâhil olup amelde adım adım ilerleyip yükselmektir ki bu bilişseldir, *seyr-i sulûktur*. Seyr-i sulûkta kişi, îmânın esâs ilkeleri ve gerekleri doğrultusunda yaşamına biçim verir ve kendisinden önce bu yolu kat ettiği muhakkak bir mürşîdin eğitimine murâbit olarak yola râm olur. Tecrübeli bir rehber yâhut mürşîdin gösterdiği yolda ilerlemek, elbette daha güvenli ve emîndir. Bu anlamda sâlik tecrübe ile anlamayı, pratik ile teoriyi bir ve aynı zaman içinde görür. Geçtiği her aşamayı kavramak, anlamlandırmak ve sindirmek imkânını bulur. Sonuç olarak yolculuğunun nihâyetinde, kendisi de bir mürşîde dönüşebilir ve yeni sâliklere/tâliblere yol göstermek, onları irşâd etmek imkân ve kudretini hâiz olur. Diğeri herhangi bir tasavvûf ekolüne dâhil olmaksızın ve bu yolun gereklerini yerine getirmeksizin, fakat bir cezbe veyâ vecd-i ilâhî ile hakîkâtin bilgisine ulaşmaktır ki bu ise sezgiseldir, *cezbedir*.

Bir tasavvûf ekolüne intisâb edip bunun yolunda ilerleyen, çile çekip sonunda da cezbe hâlini yaşayan kimseye, *sâlik-i meczûb* denir. Yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığımız sâlik tipi budur. Öncelikle cezbeye kapılıp ardından tasavvûf yolunu yürüyen, çile dolduran; başka deyişle yolu, tersinden kat edip olgunlaşan/olan kimseye ise, *mezcûb-ı sâlik* denir. Öyle ki bu tip cezbede, kişi; tasavvûfî bir târikin hatta belki dînin temel ilkelerini yerine getirip tâkib etmeksizin, önce cezbe hâlini yaşar, ardından yaşadığı hâlin mahiyetini kavramak sûretiyle, bir anlamda çıktığı zirvelerden inip geri dönerek bu yolun gerektirdiği şartlara nisbetle hayatını düzenler (Uludağ, 2003:286; Nicholson, 1993:447; Ana Britannica, 1989:477). Aynı zamanda yaşadığı bu hâli, kendisi gibi olmayanlara anlatmaya, tâlibleri irşâd etmeye girişir. Bu meselede dikkat çekici husûs, sâlikin, yaşadığı tecrübeyi belki öncesinde ona yönelmek bakımından, belki tecrübe ettikten sonra idrâk etmesi ve kavrayıp anlamlandırdıktan sonra, bir çeşit eğitim metodu ile tâliplerine aktarmasıdır. Bu anlamda sâlik; ilâhî tecrübenin zirvesine çıktıktan sonra durulmakta ve rûhsal bir dönüşümle, artık bir mürşîd-i kâmil olarak, ilâhî tecrübeye uzak kimselerin arasına dönerek tecrübe, bilgi ve görgü birikimini aktarmaktadır. Antik Yunan filozofu Platon'un 'Mağara Benzetmesi', tam da bu türden bir hakîkât tecrübesi örneği üzerine kuruludur.

Tasavvûf veyâ esâs mânâsı ile Allâh yolcusu (sâlik), bu yolda ilerleyip olgunlaştıkça, dünyaya ve dünyevî, geçici hayatına âit ne varsa terk etmeye, ardında bırakıp hafiflemeye yönelir. Bu terk yükünün ilk parçasını mal ve makâm sevgisi teşkîl eder. Tasavvûf yolunda bu mal ve mevki

hırs ve sevgisi, atılıp terk edilecek belki en hafif yük olarak anlaşılır. Sâlik; mal, mülk ve mevki, makâm sevgisinden, âdetâ kirlerinden arınır gibi kurtulup temizlenir. Bu temizlenme, içindeki neş'e ve hakîkâte ulaşma arzusunu, daha da körükleyecektir (Topçu,5; S.Ateş:326 vd).

Dervişin bu yolda karşısına, her adımda gittikçe daha zor terk veyâ inkâr sınavları çıkar. Dünya yaşamının en temel varlıkları olan evlâd û ayâl ile irşâdın terki, terk merhalesinin ikinci ve bir önceki merhaleden daha zor bir aşamasıdır. Evlâd gönül yakısı iken, irşâd akıl yakısıdır ve derviş, bu yakıları yaralarına bastırıp çeker, koparır; böylece şifâ bulur. Topçu'nun deyişiyle, bütün âlem, tüm ateşleri ve güneşleri ile dervişin yanan kalbinde, birer kar tanesi gibi eriyip yok olacaktır. Bunun şevkindeki lezzet hiçbir şeyde bulunmaz, lezzet; hikmete değiştirilmez. Tasavvûf ise, hikmet değildir, ilâhî hazdır. Bu hazzın yanında felsefe ile birlikte tüm ilimler değersiz birer posa hükmündedir. Tasavvûfî haz/vecd ile bürünen derviş, bu posalara değer vermez (Topçu:6). Ancak dünyasından boşalan, kurtulan sâlik; gönül bahçesinden değil bir gülün, değersiz bir dalın yâhut hakîr bir sapın dahî eksilmesine rızâ göstermez, bu onun için; âdetâ kıyâmetin kopmasıdır (en-Nedvî, 1998:210).

Tasavvûf yolunu kat etmenin ikinci yolu ise, cezbedir. Tasavvûfta bir târike intisâb etmeyip cezbe hâlini de yaşamamış olanlara, *mücerred sâlik* yâhut *sâlik-i gayri meczûb* denir. Tarîkât yoluna girmeden ve onun gereklerini yerine getirmeden fakat ânî bir cezbeyle mazhâr olan sâliklere ise, *mutlak meczûb* veyâ *mezcûb-ı gayri sâlik* denir (Uludağ, 2003:286; Nicholson, 1993:447; Ana Britannica, 1989:477). Cezbin bu son hâli, çalışmamızın konusunu da teşkil etmektedir.

Cezbe ile aynı veyâ çok yakın anlamda kullanılan bir kavram olarak *vecd*, kulun kalbine kendiliğinden gelen ve sevinç veyâ kedere sebep olan, kulun vasfını değiştirip Allâh'a yönelten bir hâldir. Nefsinin sıfatlarına yenik düşmüş olan kul, vecd sâyesinde Hakk'a yönelir. Tasavvûfta vecd veyâ cezbe tesâdüfdir, başka deyişle irâde dışıdır.

Sâlikin i'bâdet, taât ve evrâdı dolayımında, Allâh'tan gelen lütûfların arttığını görür ki bu irâdî bir yönelim sonucudur. Bu hâl, *mevâciddir*. Kul i'bâdetleri sâyesinde i'taâtinin, kulluğunun ve îmânın tadını duyar, bu fiilleri ona mevâcid getirir. Buna karşın vecd, şimşek gibi ânîden ortaya çıkan ve bir ân içinde kaybolan bir yapıdadır. Bu anlamda vecd hâlindeki kulda, beşerî sıfatlar henüz yokluğa ermiş değildir, vecd, ilâhî lutfû bağlamında kulu insâni/geçici tabiâtından alıp kalbinde duyduğu hâllere yönelir (S.Ateş:485).

Vecd hâli dolayısıyla sâlik, farklı ve birbirini tâkib eden üç anlama ulaşır: Ledünnî ilmi kavrar, Hakk'ı kavrar ve en son Allâh'ın varlığında eriyip dağılır. Bu aşamalara teker teker yükselmek için kul, kendi varlığından, bilgisinden ve görgüsünden tümüyle kaybolur, vazgeçer. Geçici ve dünyevî varlığından sıyrılan/yok olan insan; insânî olmayan, dâimî bir varlığın zâtında yeni ve ebedî bir varlık hâline yükselir. Ciddi bir arzu ve bu yolda gerçekleştirilecek çaba ile sâlik,

ledünnî bilgiyi elde eder. Ardından kendi varlık sıfatlarından, kendine ve sıfatlarına ilişkin bilincinden vazgeçince, onu Hakk'ın varlığı kaplar. Artık beşerî sıfatlar ortadan kalmıştır. Beşerî sıfatlar silinmedikçe, Hakk'ın vücûdu görünmez. O mutlak Hakîkât görününce de kulda, beşerlik kalmaz (S.Ateş:486). Bu üç hâli Hz. Pîr Mevlânâ, önce denizi görmeye, ardından yanına varmaya ve son olarak denize dalmağa benzetmektedir.

Sâlikin, irâdî olarak yönelmediği ve bu anlamda gereklerini yerine getirmediği bir tarîkât yolundan bağımsız olarak, ânî bir cezbî etkiye marûz kalması sonucunda benzersiz bir lutfâ nâil olduğu açıktır. Ancak bu türden bir hâle hazırlıklı olamaması bakımından sâlik, aklî melekelerini büyük oranda yitirir ve ermiş olduğu veyâ hakîkâtin bilgisini hâiz olduğu hâlde, irşâd yetkisini hâiz değildir. İşte Ferîdu'd-Dîn Attâr da *İlâhînâme*'de, daha çok bu türden meczûb örneklerini kullanmaktadır.

İlâhînâme'de Geçen Meczûb-Mecnûn Örnekleri

Meczûbluğa ilişkin olarak bir sınıflandırmanın söz konusu olabileceğini ve bu anlamda meczûb türlerini sıralarken, Abdu'r-Rahman Câmî gerçek meczûblardan ma'ada ilk olarak, meczûblara özenenler ile meczûbluk taslayanları zikreder (Uludağ, 2003:286). Bu iki gruptan, meczûblara özenen veyâ onlara benzemeye çalışanlar; hakîkî meczûb olmadıkları hâlde samîmî şekilde meczûb olmağa, onlara benzemeye çalışırlar, bâzen Hakk'tan gelen ışıklar ve râihâlar sebebiyle kendilerinden geçerler ve bu anlamda meczûbâne davranırlar. Fakat bu ışık ve râihâ kesildiğinde kişi, nefsi ile başbaşa kalır. Cismânî aşkı en yüksek bir seviyeden yaşayan/denetleyen kimselerin böyle olduğu kabûl edilebilir. Yukarıda işâret edildiği üzere, mecnûn olmak, insânî bir âştan yola çıkmak sûretiyle Allâh âşkına varmayı anlatır fakat yine de âşıkın, bu arzuya irâdî olarak yönelmesi gerekir. *Akıllı deli* tâbiri, bu durumu anlatmak bakımından oldukça kullanışlıdır.

İlâhînâme'de mecnûn ve meczûb kavramlarını konu edinen toplam yirmi mesel/hikâye bulunmaktadır. Bunların on altı adedi meczûb, dört adedi mecnûn bahsine hasredilmiştir. Söz konusu mecnûn, meşhûr Mecnûn-ı Leylâ'dır. Bunlar dışında, tasavvûf târihinde meczûb-mecnûn sınıfında sayılan Şiblî, Behlul-i Dâna gibi tasavvûf büyüklerinin de konu edildiği örnekler de bulunmaktadır.

Mecnûn meselleri, esas i'tibâriyle Leylâ'nın âşkından kendini unutmuş Mecnûn'un, âşk derdini hikâye edişi anlatılmaktadır. Meczûb mesellerinde ise, Allâh ile olan ilişki, yalvarıp yakarma ve sıradan insanlara yönelik uyarılar konu edilmektedir. Farklı iki kavram üzerine kurulu bu meseller arasında, köklü farklılıklar bulunduğunu söylemek kolay değildir. Yukarıda i'fâde edilmeye çalışıldığı gibi mecnûn ile meczûb, esas i'tibâriyle kavramsal düzeyde ve sathî bir farklılığa sâhiptir. Anlam içerikleri veyâ Mutlak ile olan ilişkileri/temasları bakımından benzerlik arzederler. Yalnız, Mutlak Hakîkât ile temas, mecnûnda, insânî/cismânî bir âşk dolayımında ve

mecnûnun bunu arzu etmesi ile başlamış/gerçekleşmiş iken; meczûbun bu teması, Allâh'ın lütfu, o kimseyi seçip kendi katına yükseltmesi yâhut bilgisinden/sırrından haberdâr etmesi ile gerçekleşmektedir. Ancak vardıkları menzîl-i Mutlak bir ve aynı olduğu ândan i'tibâren, oraya nasıl ve hangi yoldan vardıklarının önemi silikleşmektedir. Bu anlamda çoğu örnekte, bu iki kavram birbirini destekler bir mahiyete bürünmektedir.

Bu örneklerden biri Mısır'da geçmektedir ve bir meczûbun gönül gözünün aşk vâsıtasıyla açılması anlatılmaktadır. Meczûb der imiş ki, "Sarhoş veyâ ermiş, yârin derdiyle ölürse buna şaşılmaz zîrâ âşıklar ölmez! Asıl şaşılacak olan ölmeyip diri kalmasıdır. O, birgün bile diri kalsa, gözyaşı döker, mum gibi yanar yakılır, erir. Âşğın işi düzene girmez. Bir mum gibi ayrılık acısı ile yanar durur. Âşğın yanışı, mumun yanışından ziyâdedir. Çünkü ışığı, kendi mumundandır/mumluğundandır. Ağlayıp sızlanan âşık, sevgiliyi bulursa, bir gül gibi başı üstünde taşır/yürür (İlâhînâme, Gölpınarlı ter., 1967:b.1819-1826; İlâhînâme, Özbudun ter., 2012:127)."

Bu örnekle işâret edilmekte olan, temel olarak ilâhî âşk olmakla birlikte -ki Allâh'ın lütfettiği cezbe veyâ vecd ile yaşanan taşkınlık hâlidir- insânî âşkı da kendisine konu edinmektedir. Bu türden bir âşk, çoğu kere bir erkeğin bir kadına duyduğu cismânî/tenel âşkta vücûd bulur fakat asıl olarak insânın/kulun, ilâhî ile olan temâsını ta'rîf ve i'fâde eder. Bu anlamda meczûba, yukarıda anlatıldığı üzere, daha çok ve daha doğru olarak mecnûn denir. "Hayvan sevmeyi bilmeyen, insan sevmeyi; insan sevmeyi bilmeyen Allâh'ı sevmeyi bilemez" olarak formüle edilen ilke gereği, mecnûn; başlangıçta Leylâ'ya âşık olur. Bu âşkın derdi ile yoğruldukça kavrulur, olur, olgunlaşır ve ilâhî ile olan temâsını, yine bir *âşk* formunda deneyler. Allâh'ı ve O'nun mutlaklığını, âşk kavramı ile tanır.

Bu anlamda meşhûr Mecnûn örneğinde, 'cin çarpmış, cinlenmiş, içine cin girmiş yâhut cinler tarafından ele geçirilmiş' anlamlarını da kendinde barındıran *mecnûn* kavramı, Arapçada da Türkçede de, eski ve yeni kültürde de benzer bir anlam ile 'delirmiş, aklını yitirmiş, deli' mânâlarında kullanılır. Bu aklını yitirmişlik hâli, kabaca, tutulduğu kara sevdânın eseridir. Görüldüğü kadarıyla Mecnûn'a atfedilen şiirler de genel mânâda, elem, ümitsizlik ve âşkın derdinden akan gözyaşları ile doludur. Aynı zamanda âşka dâir dert ve ızdırâbın terennümü bakımından, Arap edebiyâtının en güzel eserleri sayılmaktadırlar (A.Ateş, 1993:440; Durmuş, 2003:278).

Söz konusu bu insânî/nefsânî/cismânî âşktan, İlâha/Allâh'a yol bulan için mecnûnluk; cezbeye kapılmak veyâ cezbeyi bulmak demektir. Bu anlamda mecnûn, artık o cismânî âşktan geçip yolun/âşkın/derdin kendisine, *Âşkın* kendisine râm olur ve ondan gayrıyı gönlüne/rûhuna harâm bilir. Öyle ki, Mecnûn-ı Leylâ'yı (Leylâ'nın âşığı olan Mecnûn'u) âilesi ve dostları, Mekke'ye Kâbe-i Muazzamâ'yı ziyârete götürmüşler. O arada da sıkı sıkı tembîhlemişler: "Kâbe'yi ilk gördüğün ânda ettiğin duâ, her ne olursa olsun kabûl olunur. Dile, yalvar da Allâh seni bu âşk belâsından

kurtarsın!" Varınca, koşmuş Mecnûn, yüzünü gözünü ellerini Kâbe'nin duvarlarına sürmeye başlamış. Bir yandan da duâ edermiş: "*Ya Râbbî lâ teslibnî hubbuhâ ebeden ve yerhamu'l-Lâhû abden kâle âmînen!*/Ya Râbbî! Sevdiğimin bu muhabbetini zinhâr benden eksik etme! Bu duâma âmîn diyen kula da rahmet eyle!"

Fuzûlî, âşk derdi ile bürünmüş Mecnûn'un derdinden bu hoşnutluğunu şu dizelerle söyler:

"Yâ Râb belâ-yı âşk ile kıl âşinâ beni,

Bir dem belâ-yı âşkdan etme cüdâ ben! (Fuzûlî, 2011:171)"

Abdu'r-Rahman Câmî'nin meczûpları ele aldığı hâli ile ikinci tür meczûb; meczûb olmadığı hâlde meczûbluk taslayanlardır. İslâm târihi ve geleneği, *sahte deliler* bakımından oldukça zengindir. Kutsal delilik veyâ meczûbluk, bir görüntü ve sosyal etkileri bakımından, yalnız sarhoşlar için değil ayıklar için de 'kullanışlı' olmuştur denebilir.

Bu noktada Melâmîlik ve Melâmî yaşam tarzı akla gelebilir. Kendilerini Allâh yoluna adarken, ermişliklerini ifşa etmemek için, dünyevî şöhretlerini fedâ ederek dışarıya karşı sergiledikleri davranışlarında erdemlerini ve erdemli eylemlerini gizlemiş olan bu kimseler, doğal olarak deli veyâ delirmiş zannedilebilir. Kaldı ki Melâmî yaşam tarzı, toplum nezdinde görünür değildir, bu türden bir yaşama ve îmân etme biçiminin, gizli/örtük tutulması, bilinçli bir şekilde yürütülmüştür. Günümüzde bu türden bir dînî yaşam sürmeye çalışan kimselere rastladığımız olur veyâ kendileri, gerek kurumsal olarak gerekse de sanal gerçekliği -Facebook gibi sanal ortamlarda Melâmî adlı profiller- kullanarak bu yaşam tarzını ifşa ederler, fakat söz konusu bu tasavvûf yolunun temel ilkesi, toplumda görünür olmamaktır. Çünkü Melâmîlikte, bir Müslüman için en büyük tehlikelerden biri olan riyâdan kaçınmak, saf bâtinî bir yaşamı benimsemek ve kendilerini hemen tüm yönleri i'tibâriyle meraklı gözlerden gizlemek esastır. Bu öğretiyeye göre temel dînî yönelimler, iyi ameller ve dîndârlık dahî, dînin zâhîrini teşkîl etmektedir ve bunlara olan eğilim, sadece gösteriş arzusundandır. Bu anlamda kişi, Allâh'ın mükâfâtını ve insanların beğenisini arzulamak duygusu ile sürekli mücâdele etmelidir. Sonuç olarak Melâmîler, zorunlu dînî i'bâdetlere katılmak yerine, namaz ve oruçlarını gizlice i'fâ etmişlerdir. Bu anlamda diğer tasavvûfî târiklerden farklı bir anlayış olarak kabûl edilen Melâmîlik ve Melâmîler, kutsal/tasavvûfî delilere örnek teşkîl etmezler.

Abdu'r-Rahman Câmî'nin sözünü ettiği meczûbluk taslamak, Melâmîlikten farklıdır ve basbayağı faydacı ve sahtedir. Ferîdu'd-Dîn Attâr ise, *Îlâhînâme*'de bu tür meczûbluğa yer vermez. Onun ele aldığı meczûblar, çoğu yerde çöşkun bir cezbeye/âşka kapılmış, bu bağlamda söz söyleyen, hareket eden kimselerdir. Başka deyişle kutsal delilerdir. Bâzı yerlerde ise, akıllı deli tanımına uygun olarak konuşan, öğütler veren kimselerdir. Yalnız yeri geldiğinden, meczûbluk taslayanlara bir örnek vermeyi uygun bulduk. Meczûb olmadığı hâlde öyleymiş gibi

görünen/davranan bu kimseler, dînin emîr ve yasaklarına uymamak için meczûbluk taslar ve cezbe hâlinde olduklarını iddiâ ederler. Bu tip kimseler, ona göre, açıkça zındıktır. Hz. Pîr Mevlânâ ise, bu kimselere, zındıklık yönünden değil, daha farklı bir açıdan yaklaşır. Meczûb üzerinden sözünü söylemeye farklı bir örnek olarak, Hz. Mevlânâ'dan bir tek örnekle iktifâ edeceğiz.

Bu hikâyeye göre, evlenecek uygun bir eş aramak üzere, yakın bir bölgeye giden bir adam, kime sorsa uygun bir cevap yâhut tavsiye alamaz. Çâresi tükenmiş iken, elindeki bir sopaya at gibi binmiş, koşturarak yaklaşmakta olan bir maczûba sormaya karar vermiş. Meczûb, "üç tane kadın vardır ki sana uygun olabilir. Fakat bunların ikisi başkasına âittir, yalnız biri senin olur" demiş. Merak edip soran adam, şu cevâbı almış meczûbtan: "Senden evvel bir başkası ile evlenmiş (dul) bir kadının, ancak yarısı senin olabilir. Eğer bir çocuğu varsa, tümüyle başkasına âittir ve öyle kalır. Yalnız sana kız-oğlan-kız gelen kadın tümüyle senin olur ki araman gereken, böyle bir eştir." Bu ilginç sözlerden, merakı iyiden iyi kabaran adam: "Hikmet beyân etmede, güzel ve özlü söz söylemede bu kadar ileri iken, nasıl olur da bir meczûb gibi gezersin? Güneş nasıl olur da böyle gölgeler ardına gizlenir?" diye sormuş. Meczûb: "Ben aslında, senin de anladığın üzere meczûb değilim fakat bu millet beni, başa geçirip kâdî yapmak istedi. Ben de istemediğimi söyleyip fakat kabûl ettiremeyince, mecbûren meczûbluğa vurdum kendimi. Fakat asıl divânelik, bu asesi (deliliği, toplumda yoldan çıkmışlığı, hayâsızlığı) görüp de evine kapanmamaktır!" demiş.

Bu hikâyede ifâde edilen meczûbluk veyâ meczûbluk taslamak örneğinden farklı olarak, İlahînâme'de kullanılan meczûb örnekleri kabaca üç sınıfta ele alınabilir. Bunlar, meczûbun Allâh ile konuştuğu meseller, ilâhî bir gerçeği işâret ettiği veyâ bildirdiği meseller ve dünya meseleleri ile ilgili uyarı ve sözlerini içeren meseller olarak ifâde edilebilir.

Meczûbun Allâh ile Konuştuğu Hikâyeler

Meczûbun Allâh ile diyalog yâhut doğrudan iletişim kurduğu mesellerden biri şöyledir: Meczûbun birini bağlamışlar. O da ağzını kırırdatıp bir şeyler söyleniyormuş. Ne dediğini anlamak için bir adam, kulaklarını yaklaştırıp dinlemiş. Diyor imiş ki; "Bu Senin dîvânen, bir müddettir Seninle aynı evde oturmakta idi. Fakat Sen onunla aynı eve sığmadın. Evde ya o oturmalıydı ya da Sen. Senin hükmüne uydum sonunda ve evden çıktım. Mâdem ki Sen varsın, bu meczûb yoktur artık! (Gölpınarlı ter., 1967:b.3340-3352; Özburun ter., 2012:224-25)"

Bu örnek üzerinden iletilmek istenen düşünce, tasavvûfta, 'benlik iddiâsı'ndan daha beter bir hata ve günâhın olamayacağıdır. Zîrâ tasavvûf yolu, Allâh'a yönelmiş yoldur; dolayısıyla bu yolda Allâh'tan başka bir varlık, değer, sevgi vs. tanınmaz. O'nun karşısında 'ben' veyâ 'biz' demek şirktir. O hâlde insan, gönül evine Allâh girdikten sonra, oradan kendilik/benlik düşüncesini/bilincini bile atmalıdır.

Benzer şekilde bir meczûb, insanlardan, dünya yaşamından hatta kendinden bile

bıkmışken, "Ey sırları bilen Allâh'ım!" der imiş, "yaratılışın sırrı nedir? Yaratılışının sebebi nedir? Bunun sebebini bilmiyoruz. Bu konup göçmeler ne zamana kadar sürecek? Doymadın mı yaratmaya Ya Râbbî? ... Gönlüm dertle dolu, canım acıklanmakta çünkü günüm kararmış, ayım bulut altında. ... Biz körlüğümüzden sırlara arkamızı çevirdik; hırka giyecekken, gafletle zünnâr kuşandık. Gönül, bu sevdâda kalırsa, elimizde ancak bu sürgün kalacak. Yaşamaktan bir fayda görmedikten sonra yaşamamın ne faydası var? Faydasını görsek bile hayrını görmedik bu hayatın!(Gölpınarlı ter., 1967:b.3163-3191; Özbek ter., 2012:213-14)"

Zikredilen bu iki örnekte meczûb, Allâh ile doğrudan ittisâl hâlinde tasvîr edilmektedir. O'na doğrudan hitâb etmek veyâ O'nunla doğrudan ilişki kurmak yetisine sâhip bir kimsedir ve bu dolaysız temas sonucu edindiği verileri, kendine göre yollardan, insanlara aktarmaktadır.

Başka bir örnek; *Başını Kâbe'nin Kapısına Vuran Bir Meczûb* meselidir. Başını sabaha kadar Kâbe'nin duvarlarına kapısına vuran bir meczûb, "Aç kapılarını bana!" diye yalvarmış. "Açmazsan eğer, ben de başımı vura vura ölür giderim Senin yolunda." Bunu söylerken murâdı, cânını fedâ ederken, derdinden, içindeki yangından da kurtulmuş ümîdi. O esnâda hatif gelmiş: "Bu ev uzun zaman putlarla dolu idi. Sonra o putlar kırıldı. Şimdi sen kafanı kırsan ne olur? İçindeki putlar kırıldı, seninkini de dışında kırılmış bir put sayarız, olur biter! Bu kapıda (kapı artık Allâh'ın indidir) bu çeşit başlar eksik olmaz. Fakat unutma ki, bir deniz bir çığ tanesiyle artmaz!" Son söz olarak Attâr diyor ki: "Mâdem ki O'na karşı çalışıp çabalamamızın imkânı yoktur, o hâlde yüzlerce feryâd ü figanla coşmak gerek! (Gölpınarlı ter., 1967:b.2043-2052; Özbek ter., 2012:140-41)"

Meczûbun, Allâh ile konuşmasına ilginç son bir örnek olarak *Bir Meczûbun Münâcaâtı* meseli örneğini aktaralım: "Adam akıllı aklını yitirmiş bir meczûb, yüzünü göğe çevirip dermiş ki, "Ya Râbbî! Sen sevgiden anlamıyorsun ama ben Seni dâimâ sevmekteyim. Senin, benim gibi birçok sevgilin var fakat benim Senden başka sevgilim yok. Ey dünyaları aydınlatan Sevgili! Nasıl diyeyim sana? Ne olursun, bir kerecik olsun sevgiyi benden öğren!(Gölpınarlı ter., 1967:b.2969-2976; Özbek ter., 2012:200-01)"

Meczûbun İlâhî Bir Gerçeği Bildirdiği Hikâyeler

Meczûbun, ilâhî bir gerçeği bildirdiği yâhut işâret ettiği hikâyelerden, İlâhînâme'de geçen örneklerden biri *sıtmalı meczûb* örneğidir. Sıtmaya tutulmuş bir meczûba bir adam, belki alay etmek maksadıyla, "sıtmaya tutulmuşsun, doğru mu?" diye sormuş. "Evet, doğru (ama bunu düşünmesi gereken ben değilim)!" demiş meczûb, "eğer ben bu dertten ölürsem, sıtmanın (bu sefer) kimi tutacağını Allâh bilir!(Gölpınarlı ter., 1967:b.1233-1234; Özbek ter., 2012:96)"

Bu sözü ile meczûb, sıtmanın önünde bir set olarak durduğunu, bunun; üzerinde bir görev olarak bulunduğunu ve belki bu görevin kendisine, Cenâb-ı Mevlâ tarafından yüklendiğini

anlatmak istemektedir. Sıtmaya tutulma görevini kendisi yüklenmiş/kabûl etmiştir, böylece de geriye kalan herkesin, sıtma belâsından halâs olabileceğini işâret etmektedir. Asıl düşünülmesi gereken, o öldüğünde, bu görevin kime tevdi edileceğidir ki bunu ancak Allâh bilir. Ancak görevin sâhibi belirleninceye dek, toplumdaki her bir kimsenin, derîn bir korku hissedeceği âşikârdır.

Bu tip mesellere bir örnek de *ağlayan meczûb* örneğidir. Bir meczûb, yol kenârına oturmuş, gözlerinden inci gibi yaşlar akıtmaktaymış. Biri neden ağladığını sorunca, "Cânım dalgalanıp coşmakta, onun için mum gibi gözyaşlarına gark oldum. Ben yalnızca Allâh'ı diliyorum, ama o beni hiç istemiyor, bana aldırış bile etmiyor!" demiş (Gölpınarlı ter., 1967:b.2964-2968; Özburun ter., 2012:200).

Îlâhî bir gerçeğe işâret etmek maksadıyla bir meczûb; *Duâcı ile Meczûb* meselinde; bir âlimin yanındadır. Âlim, duâ etmekte, etrafındaki kalabalık da coşkuyla 'âmîn' demekteymiş. Meczûb sormuş, âmîn ne demektir diye. 'Hoca Allâh'tan ne diliyorsa, öyle olsun, öyle olsun anlamında söylüyoruz" demişler. "Allâh ne dilerse öyle olur, ne eksik ne fazla! O hâlde ne diye uğraşıp duracaksınız? O bir şey diledi mi olur, dilemedi mi, gülünde diken biter ancak!" demiş (Gölpınarlı ter., 1967:b.2956-2963; Özburun ter., 2012:199-200).

Bu türden meczûb hikâyelerine bir son örnek olarak *Bir Meczûb ve Cumâ Namazı* meseli kaydedilebilir. Yalnız başına namaz kılmaya alışmış bir meczûbu, arkadaşları Cumâ Namazına götürmüşler. Cemaâte katılıp imâm ile birlikte tekbîr getireceği esnâda, meczûb; birden bire öküz misâli böğürmeye başlamış. Arkadaşları üzölmüşler, onu câmiye getirmekten ötürü pişmân olmuşlar. Namazdan sonra kızmış ve sormuşlar. Meczûb, "Tam namaza durduğumuz esnâda, hoca önüme düşüp öküz almaya koyuldu. Bu olay tam, Fâtihâ Sûresi okunurken oldu. Ben de Allâh'a karşı değil öküze karşı durduğumuz için, tekbîr getirmeyip öküz gibi böğürdüm." demiş. Arkadaşları hocanın yanına gidip, özür dilemek üzereyken, hoca, "Arkadaşınız doğru söylüyor. Kaç zamandır köye gidemiyordum, bir öküzüm olmadığını da hatırladım. Bir ân bir öküz alayım diye düşünüp kurarken, böğürme sesini duydum da kendime geldim" demiş (Gölpınarlı ter., 1967:b.1745-1757; Özburun ter., 2012:122).

Dünyevî Meselelere İlişkin Meczûb Hikâyeleri

Meczûbun dünyevî meselelere ilişkin yâhut dünyada sürdürölüp düzenlenmesi gereken dînsel hayata ilişkin uyarı ve öğütlerine dâir mesellere bir örnek olarak, *Bir Meczûbun Kabîr Başındaki Sözleri* adlı hikâyesi anılabilir. Coşkun bir meczûb, bir seher vakti, yol üstünde bir büyük zâtın kabrîni görmüş. Kabîr, yalnız bir taştan i'bâretmiş. Uzun zaman orada durup, orada yatan zâtın rûhu ile görüştüktan sonra, "Şu uyuyan adamın hiçbir şeyi yok! Bu dünyadan ona, şu taştan başkasını vermemişler. ... Bu uyuyan adam, hem dünyayı hem âhireti terk etmiş. Çünkü bunların ötesinde, başka bir şey istemekte. İsteddiği şeyi ise, hiç kimse ele geçiremedi. Neyi var neyi yoksa,

bu uğurda verdi; şimdi hiçbir şeyi yok!(Gölpınarlı ter., 1967:b.3316-3339; Özbek ter., 2012:223-24)"

Başka bir örnek olarak ise, *Bir Tabut Gören Meczûb* hikâyesini anlatalım: "Tabutu eller üstünde giden, toplumca sevilen bir kimseyi görünce, kim olduğunu sormuş meczûb. "O, pehlivân bir gençti!" demişler. "O zavallı yiğit, güreşte ustalaşmış ama bugün kiminle güreştiğini pek bilememiş! Ona öyle bir yiğit sataşmış, onu yere vurup öyle bir kanlara gark etmiş ki, artık düştüğü yerden kalkması mümkün değil" demiş (Gölpınarlı ter., 1967:b.3004-3018; Özbek ter., 2012:203)."

Bu anlamda Attâr, kişinin bu dünya yaşamında, ne bir şeye sâhip olabileceğini ne de ebeden burada kalacağını işâret etmektedir. Akli başında olan kimse, içinde kısa bir müddet kalınacak bu âlemde, uzun müddet kalacakmış gibi yaşamaz. Gönül ehli ise, öte/ebedî âleme, nihâyet varacağı ve ebeden orada kalacağı âleme hazırlanır çünkü herkes, nihâyet, o âleme âittir.

Değerlendirme

Sözlük anlamı 'çekmek' olan cezbe, tasavvûfta; 'Hakk'ın, kulunu huzuruna ânîden çekmesi' anlamına gelir. Cezbe ile Allâh, Kendisi ile kulu arasındaki perdeyi/mesâfeyi/ulaşılmaz ve anlaşılmaz olmak durumunu kaldırır ve yakîn nûru ile onu, yüce makâmlara erdirir. Bu; Allâh'ın, dilediği kuluna lütfüdür, hesâba gelmez ve akıl almaz. Sâniyen, bu lütfâ mazhâr olmak için kulun sevilmesi gerekir.

Cezbe ile çekilmiş ve ulaşılmaz hakîkâte şahit kılınmış kimse, meczûbtur ve bu lütûf onda, yukarıda işâret edildiği üzere, i'bâdet/kulluk şevki uyandırıp onu bir mürşîd-i kâmil de edebilir, tersine bu türden bir şevk uyanmaya da bilir. İşte meczûb; akli melekelerini muhâfaza edemeyip, o yüce Hakîkâtte kendini/benliğini kaybeden; bedenlen başka rûhen başka bir âlemde yitik kalandır. Allâh'tan başka bir şeyi bilmeyen, doğrudan temas ettiği o benzersiz Hakîkâtin etkisinde, vecd ve istiğrak hâlinde dâim kalır. Kur'ân-ı Mubîn'de, Şûra Sûresi (42/13) âyet-i kerîmesi de bu hakîkâte işâretle, "Allâh, dilediğini kendine çeker!" demektedir.

Bu nokta-ı nazardan bakınca, meczûb, sâlike üstündür denebilir. Zîrâ sâlikin, tasavvûf veyâ Allâh yoluna girmesindeki sâik, O'na yaklaşmak, Hakîkâtin bilgisine zerre miktâr olsun şahît olmak arzusudur. Sâlik-i tarîkin elinde, bu yolda geçirilecek bir ömür sonunda, menzîl-i maksûda varmanın bir garantisi de bulunmamaktadır. Buna karşın, meczûb; arzu edip yönelmediği hâlde, daha başını bilmeden bu yolun sonuna vâsıl eylesenmiş ve bir anlamda en büyük ödüle, zahmetsiz/çilesiz konuvermiştir.

Allâh'ın kuluna yönelmesi, cezbe; kulun İlâhına yönelmesi ise âşktır. Âşkın kuvveti, sâliki erdeme, kemâle, olmaya ve olgunlaşmaya götürür. Bu büyük bir mertebedir fakat cezbin en hafif mertebesi, kula, Mutlak Hakîkâtin kapılarını açmaktadır. Cezbin kuvveti ne kadar şiddeti

olursa, meczûbun benliğinde açacağı yara da o kadar derîn olacaktır. Bu türden bir cezbe, lüft-ı İlâhîye mazhâriyyet, bulunmaz nîmettir fakat tasavvûfta, sülûk görmeyenin cezbi de makbûl kabûl edilmemektedir. Çünkü cezbin, o şiddetli girdabın etkisinden kendisini kurtarıp seyr-i sülûk ve amele yönelmeyen meczûbun, irşâd mehâreti göstermesi pek güçtür.

Başka deyişle dervîşin, rûhen yönelip arzu ettiği cezbe, seyr-i sülûk ile aklîleştiirdiği fakat meczûbun, rûhen en derîn bir şekilde elde etmiş olsa da, bu tecrübeyi aklen kavrayıp anlamlandıramadığı söylenebilir. O artık cezbi içinde, kendinden ve başka her şeyden bihaber, başkalarına ve kendine faydadan hâlî bir şekilde fakat kurtulmuş/kurtarılmıştır. Peki meczûbun bundan nasîbi nedir denirse, onu ancak Allâh bilir.

Metinde işâret edildiği noktalarda dikkati çeken bir husûs, tasavvûf öğretisinde bâzı konuların, felsefe târihinde bilinen bâzı meselelerle olan benzerliğidir. Bunlardan biri, Platon'un 'Mağara Benzetmesi'dir.

Platon'un, *güneş ışığı* sembolü ile resmettiği varlığın hakîkâti veyâ Mutlak; dolaysız biçimde deneylenmesi karşılığında, bu tecrübeyi arzu eden kimselerden ağır bedeller istemektedir. *Hakîkâtin şahidi* yâhut filozof, bu benzersiz tecrübenin ardından; mutlak özgürlük, şevk ve zevk hâlinde bulunduğu gerçeklikler âlemini geride bırakıp, rûhun zindânı olan nesnelere dünyasına geri dönmeli ve sıradan insanlara, hakîkâten/Mutlaktan haber vermelidir. Ancak bunun kolay olmadığı açıktır. Zîrâ rûh, fizik beden içinde, âdeta zindânda gibidir ve bu zindândan nihâyet kurtulduğu ve mutlak özgürlüğe ulaştığı bir durumdan vazgeçip, söz konusu zindânına geri dönmesi elbette çok zor olacaktır. Filozofun görevine ve bu zor kararına, İslâm filozofları İbn Sînâ ve İbn Tufeyl *Hayy b. Yekzân*; İbn Bacce ise *Kitâbu İttisâl el-Akl bi'l-İnsân* ve *Kitâbu Tedbîru'l-Mütevahhîd* adlı eserlerinde değinmektedirler.

İşte tam da bu anlamda, Allâh'ın cezbe yolu ile kendisine çektiği, Âşk-ı İlâhî ile bürüdüğü, benliğini elinden alıp, Mutlak Benlik ile temasa getirdiği meczûbun, o büyük zevk ve yücelik makâmından geri dönüp/inip, sâkinleşip/durulup insanlara o Mutlak deneyden haber vermesi kim bilir ne zor olacaktır? Bundan haberdâr olamayan kimselerin, eğitilip bilgilendirilmesi, irşâd edilmesi gerekmektedir; bu bir görevdir fakat bu yüce görevin i'fâsı aynı zamanda, geçici ve değersiz olduğu tüm açıklığı ile anlaşılması olan bu dünyaya, bir süre daha katlanmak anlamına da gelecektir. Anlaşılan odur ki meczûb, hakîkâti, seyr-i sülûk dolayımında deneyelemiş olmadığından, ne ve nasıl yapması gerektiğine ilişkin önceden bir bilgiye ve eğitsel bir tecrübeye sâhip değildir. Dolayısıyla da geri döndüğünde, benliğini ardında bırakmış, delirmemiş fakat ilâhî cezbin etkisinden de kurtulamamış olarak yaşamını sürdürmektedir.

Benzer şekilde Antik Yunan düşünürü Plotinus için, evrenin yaratılması, sırasıyla küllî aklın, rûhun ve maddenin bir anlamda Tanrı'dan veyâ onun tâbiri ile Bir'den 'taşması' sonucu olmuştur. Bu taşma/emanasyon/südûr, en yüce olan Bir'den başlar ve en zelîl olan cansız maddeye

değin devâm eder. Bir'den ilk taşan küllî akıldır, küllî akıldan ise, rûh veyâ evren rûhu taşar. Evren rûhundan ise, südür silsilesinin son parçası olan dünya veyâ madde evreni taşar. Dolayısıyla, taşma mertebeleri arasında, Bir'e en yakın olan küllî akıl iken, en uzak olan maddedir. Temel olarak her varlığın Bir'den taşıdığı söylenebilir de, Bir'e/Tanrı'ya olan mesâfe arttıkça, O'ndan alınan payın azaldığı da i'fâde edilmelidir. Bu anlamda yaratma, Bir'in/Tanrı'nın kendisini anlatma, kendisini evrende ve insanda var etme fîli ve sürecidir. Evrenin yaratım sürecinde ana durakları teşkil eden akıl, rûh ve madde; tümüyle insanda var bulunmaktadır. O hâlde insan, kendi iç kuvvetlerini kullanmak sûretiyle Bir'e veyâ Tanrı'ya ulaşabilir.

Bu anlamda insan, kendi fizik bedeninden veyâ maddesinden hareketle madde evrenini ve fizik doğayı anlayabilir. Böylece bir üst mertebeye yükselir ve rûh sâhibi bir canlı varlık olarak, evren rûhunu kavrayabilir. Bu mertebede elde ettiği kuvvet ile akıl/küllî akıl seviyesine yükselerek kendi bireysel/insânî aklı dolayımında, küllî akıl da kavrayabilir. Bu taşma/südürl yolunun tersten yürünmesine imkân verecek kuvvetler, her insanda mevcûd bulunmakla birlikte bu yolculuğu tamamlayabilenler ancak filozoflar ve peygamberlerdir. Ancak küllî akıl seviyesine ulaşmak, yolun/yolculuğun bittiği anlamına gelmemektedir. Çünkü küllî akıl ile Bir/Tanrı arasında, kat edilmesi gereken son bir aşama daha vardır. Ancak insanın, insânî kuvvetleri bakımından bu mesâfeyi kat edecek türden bir yetisi yoktur. O hâlde bu mesâfe nasıl ve ne ile kapanır? İşte Plotinus, Bir'in/Tanrı'nın bu son aşamayı, kendisine yaklaşmak arzusunu gösteren insana lütfedip, onu 'kendine çekeceğini' söyler. Başka deyişle insanın Allâh'a olan yolculuğu, son aşamada cezbe ile tamamlanır, son bulur ve ikmâl olur.

Meczûbun kapıldığı cezbe, bu türden bir arzu ve irâdî yolculuğun sonucunda ortaya çıkmaz. Kaldı ki İslâm tasavvûf teorisinin etkilediği kaynakların başında, Plotinus felsefesinin geldiğini savunan kimi yazarların bulunduğunu hatırd tutarak söylemeliyim ki, bu iddiâ henüz, temellendirilip ispât edilmeye muhtaçtır. Ancak yukarıdaki karşılaştırmadan hareketle, aralarındaki benzerliğin dikkat çekici olduğu da söylenmelidir. Son olarak Yunus Emre'den bir alıntı ile söyleyelim: "Cezbe-i âşk olmayınca, neylesin şeyhim beni!"

Bu kısa değerlendirmenin ardından şu sorular sorulabilir: Acaba kimilerine göre, uygunsuz hatta tehlikeli davranışlar sergileyen meczûblara, toplumsal yâhut dînsel baskının yönelmemesinin; eğer zararsız iseler, hem toplum tarafından gözetilip hem de dînî vecibelerden muaf kabûl edilmelerinin temel nedeni nedir? İslâm toplumunun meczûblara bakışının, onları kutsal addetmesinin ontolojik ve epistemolojik temelleri nelerdir? Başka bir bakış açısı ile, meczûbun içinde bulunduğu topluluğun, kendisinin 'yüzü suyu hürmetine' korunup kollandığını; dünyanın, onların bereketine hürmeten döndüğünü; meczûbun, topluma bereket, şifâ ve umut getiren gizli bir evliyâ olduğunu düşünmek mümkün müdür? Allâh ile kulu arasında, aracılık edecek türden totem, ikona, maddî sembol yâhut kişilerin bulunmadığı bir dînde (İslâm'da), meczûblar, Mutlak'ın insanlar

arasındaki temsilleri sayılabılır mi? İslâm toplumlarında meczûbun, yüz yıllara yayılan i'tibârının sebebi ne olabilir? Bu sorulara verilecek türden; aklî/felsefî, varlığın özüne ilişkin/ontolojik yâhût akıl, deney veyâ gözlem yolu ile ulaşılabilecek/epistemolojik türden delillerin bulunmadığı açıktır.

Meczûbun halk içinde ulu orta gezip bir uyarıcı olarak konuşması, doğruyu olduğu gibi ifâde edip insanları o gerçeğe uyandırmaya çalışması, bir anlamda, Antik Yunan toplumunda Sokrates'in i'fâ ettiği görevi de hatırlatır. Kaldı ki sözlerindeki anlam derînliği ve ilâhî hikmet, İslâm toplumlarında meczûba karşı beslenen saygı ve sevginin esas temelini teşkil etmiş görünmektedir.

İslâm kültür târihinde meczûbların, tüm irrasyonelliğine karşın, paradoksal bir biçimde, sözleri ve davranışları bilhassa mânidâr, latîf ve gizemli kabûl edilmiştir. Bu anlamda meczûbluk; ezoterik ve derûnî sûfî öğretisi ile mânevî yolculuğa kolaylıkla olanak sağlamıştır denebilir.

Ayrıca edebî bir metinde, tasavvûfî düşüncelerini ifâde etmek üzere seçilen meczûb/mecnûn figürü; yazar için, ağza alınmayacak türden, tehlikeli, ezoterik yâhut dîne ters düşen bir takım düşüncelerini rahatça dile getirebilmesi açısından oldukça elverişli görünmektedir. Bu anlamda Dols'a göre meczûb-mecnûn kavramları; yaşadığı devirde cârî ilâhî/dînî düzeni sıklıkla ve sert şekilde eleştiren Ferîdu'd-Dîn Attâr için, arkasına sığınabileceği sağlam bir kalkan vazîfesi görmüştür (Dols, 2013:492-93).

Kaynakça

Ateş, Ahmed, (1993), Mecnûn, **İslâm Ansiklopedisi, İslâm Âlemi, Târih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyografya Lugâtı**; c.7, İstanbul, M.E.B., ss.439-440.

Ateş, Süleyman, (tarih yok), **Tasavvûf**; yer yok, Radikal-Yeni Ufuklar Neşriyat.

Attâr, Ferîdu'd-Dîn, (1967), **İlâhînâme**; (Çev. Abdulbâki Gölpınarlı), İstanbul, M.E.B. Yayınları.

Attâr, Ferîdu'd-Dîn, (2012), **İlâhînâme**; (Çev. Serkan Özburun), İstanbul, Semerkand Yayınları.

en-Nedvî, Abdu'l-Bâkî, (1998), **Kitâp ve Sünnetin Rûhuna Göre Tasavvûf ve Hayat**; (Çev. Mustafa Ateş), Ankara, T.Diyânet Vakfı Yayınları.

Meczup, (1989), **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**; c.15, İstanbul, Ana Yayıncılık A.Ş.

Dols, Michael W., (2013), **Mecnûn: Ortaçağ İslâm toplumunda Deli**; (Çev. Didem Gamze Dinç), İstanbul, Pinhan Yayıncılık.

Durmuş, İsmail, (2003), Mecnûn, **Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.28, Ankara, 277-278.

Fuzûlî, (2011), **Leylâ vu Mecnûn**; (Haz. Hüseyin Ayan), İstanbul, Dergâh Yayınları.

Ibn Haldûn, (1998), **Şifâu's-Sâil**; (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, Dergâh Yayınları.

Nicholson, R.A., (1993), Meczûp, **İslâm Ansiklopedisi, İslâm Âlemi, Târih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyografya Lugâtı**; c.7, İstanbul, M.E.B., ss.447-448.

Pellat, Ch., (1986), Madjnun Layla, **The Encyclopaedia of Islam**; (ed. C.E. Bosworth, E.van Dozel, B.Lewis and Ch.Pellat), vol.5, New Edition, E.J.Brill, Leiden, ss.1102-1107.

Topçu, Nureddin; (târih yok), Tasavvûfun Merhaleleri ve Mevlânâ-önsöz, **Şerh-i Mesnevi Tâhiru'l-Mevlevî**, c.1-2, yer yok, ss.5-10.

Uludağ, Süleyman, (2003), Meczûb, **Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.28, Ankara, 285-286.

Yılmaz, H. Kâmil, (2003), Cezbe, **Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.3, Ankara, 504.